

Група 11. Історія України. Урок 40. Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна. Гісем 10 клас с. 173-179.

Українські землі у складі Чехословаччини. Карпатська Україна

1. Які країни претендували на Закарпаття після розпаду Австро-Угорщини? 2. У якому договорі було закріплено входження українських земель до складу Чехословаччини?

1. Політика Чехословаччини щодо Підкарпатської Русі в 1920-ті — першій половині 1930-х рр.

За рішенням Паризької мирної конференції Закарпаття опинилось у складі Чехословаччини. На початку 1920-х рр. чеський уряд намагався створити враження, ніби сумлінно виконує свої міжнародні зобов'язання щодо надання Підкарпатській Русі автономних прав, зазначених у Сен-Жерменському договорі (1919 р.). Свої зволікання з наданням автономії вони пояснювали невідповідністю населення краю до самостійного життя через низький рівень освіти й відсутність у достатній кількості кваліфікованих управлінських кадрів. Більшість населення були неграмотними (95 %).

Григорій Жаткович

Адміністративно-політичну організацію краю визначали празькі статuti 1919—1920 рр. Вони не запроваджували постанов Сен-Жерменського договору та Конституції Чехословацької республіки (ЧСР) щодо Закарпаття, яке було виділено в окрему адміністративно-територіальну одиницю «Підкарпатська Русь», залишивши поза її межами майже 100 тис. українців на землях Словаччини.

Не справдилися сподівання нечисленної місцевої інтелігенції про організацію управління краєм за участю місцевих представників. На посаду першого губернатора Підкарпатської Русі президент ЧСР Т. Масарик запросив молодого адвоката, вихідця з України, але громадянина США Григорія Жатковича, сформувавши адміністрацію із чехів. Спроби губернатора реалізувати обіцяні широкі автономні права були безуспішними, і 16 жовтня 1921 р. він залишив свою посаду.

Новопризначений губернатор Підкарпатської Русі Антін Бескид, адвокат, політичний і громадський діяч, теж не мав реальної влади. Натомість краєм управляли чех віце-губернатор А. Розсипал та очолювана ним адміністрація, до складу якої входили чехи.

Лише в 1937 р. за губернатора Костянтина Грабаря почалося розширення автономії Карпатської України — було створено губернську раду, яка отримала деякі повноваження восени 1938 р. під час реорганізації ЧСР на федеративну державу.

Костянтин Грабар

У 1922 р. представники різних політичних сил краю звернулися до Ліги Націй зі скаргою, що уряд ЧСР не виконує взяті на себе зобов'язання. Ліга Націй оголосила уряду ЧСР сувору догану. У відповідь уряд 14 липня 1927 р. прийняв «Закон про організацію політичного управління (Закон про адміністративну реформу)», який перекреслив усі надані раніше Закарпаттю автономні права.

Усупереч такій політиці демократичний устрій Чехословаччини справив значний позитивний вплив на життя населення краю. В основному було ліквідовано неграмотність населення, з'явився середній клас. Збільшилася кількість робітництва. Завдяки аграрній реформі селяни отримали землю. Населенню було надано широкі виборчі права. Було відроджено православну церкву. Значний вплив на це справило поширення москвофільських тенденцій серед населення краю.

Русинство — політична течія, що виступала за визнання слов'янського населення Закарпаття окремою нацією. Назва походить від самоназви українського населення до XIX ст., що збереглася в Закарпатті, — русин.

Особливо помітними були зрушення в культурно-національному розвитку. Уже в 1919 р. чехи взяли за організацію народної середньої та фахової освіти. У цьому напрямку багато зробив міністр освіти ЧСР І. Дерер. Усі національні меншини краю мали свої школи. Проте найбільш швидко й непропорційно щодо кількості дітей зростала кількість чеських шкіл. До роботи в українських школах краю влада ЧСР залучила багато емігрантів із Росії, які здебільшого не знали української мови. Крім цих шкіл, існували й гімназії. У 1931 р. їх налічувалося вісім (чотири — з українською мовою навчання), а в 1938 р. — 11 (п'ять відповідно).

Навчання в народних школах було для всіх дітей до 14 років обов'язковим і безкоштовним. У горожанських і фахових школах — майже безкоштовним. Середні школи були платними, але кращих учнів звільняли від оплати. Багато з них отримували державну стипендію. Вищого навчального закладу в Закарпатті не було, але місцеві жителі могли вільно навчатися у вишах ЧСР та інших країн.

У той самий час чеський уряд зробив все, щоб внести непорозуміння в мовне питання. Вищий адміністративний суд ЧСР своїм рішенням від 28 червня 1925 р. визнав українську мову «чужою» для населення Закарпаття. Це викликало дискусію, якою мовою вести викладання в школах краю. Дискусія набула міжнародного розголосу й закріпила поділ населення на два протилежні табори: український (народовський) та

русинський. Остаточна дискусія була розв'язана в 1938 р. після надання краю автономії.

2. Боротьба за автономію краю (друга половина 1930-х рр.).

У Закарпатті політичне життя було бурхливим через широкий спектр політичних сил. Уже під час перших виборів до парламенту ЧСР (1922 р.) на території краю діяло 14 партій, а згодом — понад 30. Української партії, яка б діяла самостійно, тут тривалий час не було. Усі найвпливовіші партії ЧСР мали свої організації в Закарпатті, які відбивали настрої та вподобання різних груп населення. Разом із тим кожна з них схилялася до певних національно-культурних традицій, що історично склалися в краї. Найвпливовішими течіями були русинство і народовство. Русинський напрямок, який користувався на той час найбільшою підтримкою населення, домагався автономії краю. Його лідером був Андрій Бродій. Народовський напрямок на чолі з Августином Волошином послідовно відстоював український характер населення краю й теж виступав за автономію.

Андрій Бродій

Августин Волошин

Крім названих течій, значна частина населення Закарпаття на виборах підтримувала комуністів (1924 р. — 30 %; 1929 р. — 15 %; 1935 р. — 26 %). У 1938 р. діяльність комуністів була заборонена.

Прихід до влади в Німеччині нацистів став причиною активізації політичної боротьби в ЧСР, обмеження політичних свобод тощо. Німеччина, а згодом й Угорщина стали на шлях підтримки сепаратистських рухів у ЧСР під гаслом перегляду несправедливої Версальської системи. Ці події пожвавили автономістський рух у Закарпатті, розпочали об'єднання партій краю в блоки.

У 1936 р. угорські партії під гаслом «Один народ — одна партія» об'єдналися в Угорську об'єднану партію, яка активно виступала за приєднання краю до Угорщини. Тоді ж розпочався процес створення «Руського блоку» — партій і прихильників ідеї автономії.

Готуючись до нападу на ЧСР, Генеральний штаб вермахту розробив план «Грюн» (30 травня 1938 р.), у якому містився окремий розділ про шляхи приєднання до нападу на ЧСР угорців і поляків. В основу цього розділу було покладено вислів А. Гітлера, що можливих союзників слід привернути до себе територіальними придбаннями. Перед регентом Угорщини М. Горті відкрилася доволі приваблива перспектива. Шляхом територіальних придбань він намагався вирішити внутрішні проблеми.

Навесні-влітку 1938 р. співвідношення сил у Європі складалося не на користь Німеччини, і в цих умовах А. Гітлер зробив ставку на те, щоб підірвати ЧСР ізсередини. Почалося створення автономістського фронту. Представники партії судетських німців обговорили свої плани з керівниками Угорщини. Угорська сторона запевнила, що готова до співробітництва. У Закарпатті відразу активізувалися проугорські сили. Прискорилося створення «Руського блоку», частина лідерів якого співпрацювала з розвідками Угорщини й Польщі та приховувала справжню мету своєї діяльності — відрив краю від ЧСР і приєднання його до Угорщини.

Після Мюнхенської угоди ЧСР під тиском Німеччини перетворилася на федеративну державу чехів, словаків і русинів.

Вермахт — збройні сили нацистської Німеччини.

Після переговорів та консультацій між різними політичними силами краю був сформований перший автономний уряд на чолі з А. Бродієм, який 11 жовтня 1938 р. був затверджений у Празі. До нового уряду увійшли представники як русинського, так і народовського блоків. **Після затвердження уряду А. Бродій виступив перед населенням і виклав таку програму дій:**

- ЧСР надалі називалася Чесько-Словацько-Карпатська Республіка;
- усі маєтки в краї мали бути передані місцевій владі;
- чітко визначалися кордони Підкарпатської Русі.

3. Карпатська Україна.

26 жовтня 1938 р. Прем'єр-міністр автономного уряду А. Бродій був заарештований за проугорську діяльність. Новим керівником уряду 28 жовтня був призначений лідер народовців А. Волошин. Нова влада одразу була поставлена перед фактом І Віденського арбітражу (2 листопада 1938 р.). Згідно з його рішенням, від Закарпаття на користь Угорщини була відірвана територія площею близько 1500 км² із містами Берегове, Ужгород, Мукачеве і населенням 173 тис. осіб. Це були найбільш економічно розвинені райони краю.

Незважаючи на це, автономна адміністрація краю взялася за активну державотворчу діяльність. 22 листопада 1938 р. чехословацький парламент затвердив автономію Карпатської України й автономію Словаччини.

Не маючи достатньої опори серед населення, уряд А. Волошина почав користуватися допомогою ОУН та численних українських громад у світі, які надали суттєву фінансову

допомогу. Частина діячів ОУН вважала автономію краю слушною нагодою для відновлення Української держави. Переважно з Польщі до краю прибуло чимало української національно свідомої молоді. Вони обійняли найважливіші посади в адміністрації краю, взялися за створення збройних формувань.

Державотворчі процеси в краї розгорталися згідно з теорією інтегрального націоналізму. Так, у краї було заборонено діяльність усіх політичних партій, крім Українського національного об'єднання (УНО). Усіх незгодних було ізольовано. У січні 1939 р. відбулися вибори до сейму. Було оголошено, що за УНО проголосувало 92,4 % виборців.

Спроба створити збройні загони «Карпатська Січ» викликала конфлікт із чеською адміністрацією. Так, у ніч із 13 на 14 березня 1939 р. частини чехословацької армії завдали поразки загонам «Карпатської Січі», які намагалися оволодіти складами зі зброєю (загинуло 102 січовики), а згодом усунули помірковане керівництво Карпатської України. Цей конфлікт виник напередодні вторгнення на територію краю угорських військ. 14 березня 1939 р. 40-тисячне угруповання угорських військ вдерлося на територію краю. Цього ж дня німецькі війська вступили в Прагу, було проголошено незалежність Словаччини.

Колона січовиків марширує поблизу будівлі Головної Команди Карпатської Січі в Хусті напередодні відправлення на фронт. 14—15 березня 1939 р.

Угорські воїни з польським офіцером прикордонної служби (попереду) після розстрілу січовиків-галичан на Татарському перевалі поблизу села Ясіня. Березень 1939 р.

Чеські війська, за наказом із Праги, не чинили опору. За таких складних умов на захист краю стали загони «Карпатської Січі», які налічували 2 тис. погано озброєних бійців. Їх завзятий опір перетворив наступ угорської армії з «прогулянки» на складну військову операцію. Вирішальні бої розгорнулися на Красному полі під Хустом.

Тим часом 15 березня 1939 р. у приміщенні гімназії Хуста зібрався сейм Карпатської України, на якому було проголошено її незалежність. **Сейм ухвалив закон, що містив такі положення:**

«1. Карпатська Україна є незалежна Держава.

2. Назва Держави є: Карпатська Україна.

3. Карпатська Україна є республіка на чолі з президентом, вибраним Сеймом Карпатської України.

4. Державною мовою Карпатської України є українська мова.

5. Барвами державного прапора Карпатської України є синя і жовта...»

Президентом Карпатської України було обрано А. Волошина.

Він звернувся до уряду Німеччини з проханням прийняти Карпатську Україну під свій протекторат. Однак у відповідь отримав пораду припинити опір.

Незважаючи на рішучий опір січовиків, 18 березня 1939 р. територія краю була повністю окупована. Уряд Карпатської України емігрував до Румунії. До кінця квітня окремі загони чинили опір угорським окупантам, однак зупинити агресію не змогли. Трагічно склалася доля рядових січовиків: одні були розстріляні угорськими військовими, румунськими й польськими прикордонниками, інші потрапили до угорського концтабору у Варкюлопош, де їм було запропоновано емігрувати до Німеччини. Жертвами угорської агресії стали 5 тис. осіб.

Поразку Карпатської України зумовила й міжнародна ізоляція. Її не підтримали Англія та Франція. Польща рішуче допомагала Угорщині, бажаючи придушити український рух, щоб він не поширився на її територію. Й. Сталін назвав Карпатську Україну «комашкою, що хоче прилучити до себе слона», тобто Україну. Його промова на XVIII з'їзді ВКП(б), у якій він характеризував міжнародне становище, на думку деяких істориків, відкрила шлях до німецько-радянського порозуміння і Другої світової війни.

Карпатська Україна проіснувала лише кілька днів, але мала важливе історичне значення.

Висновки. Українські землі у складі Чехословаччини опинилися в більш сприятливих умовах розвитку, ніж у Польщі та Румунії. Чеський уряд відкрито не здійснював дискримінаційних заходів щодо українства, сприяв економічному й культурному розвитку краю. Чеський уряд до 1938 р. відмовлявся надати гарантовані міжнародними договорами автономні права Карпатській Україні. Цього вдалося досягти лише завдяки зовнішньому впливу.

• Здобувши автономію, українці зуміли максимально скористатися ситуацією, і 15 березня 1939 р. було проголошено незалежність Карпатської України.

Запитання та завдання

1. Якою була офіційна назва Закарпаття у складі Чехословаччини? 2. Які реформи здійснив уряд ЧСР у краї в 1920-ті рр.? 3. Коли було створено перший автономний уряд Підкарпатської Русі? Хто його очолив? 4. Якими були рішення І Віденського арбітражу? 5. Коли було проголошено незалежність Карпатської України? 6. Яка держава загарбала Карпатську Україну і коли це сталося?

7. Який статус мала Підкарпатська Русь у складі ЧСР? 8. За додатковими матеріалами визначте, якими були причини домінування русинської течії в політичному житті Підкарпатської Русі. 9. Що стало причиною призначення А. Волошина головою

автономного уряду? 10. Чому Німеччина сприяла проголошенню автономії Карпатської України, а потім відмовилась взяти її під свій протекторат? 11. Чому Карпатська Україна не змогла відстояти свою незалежність?

12. Який вплив на державну розбудову Карпатської України мала ідеологія ОУН та її діячі? 13. Охарактеризуйте заходи, вжиті урядом ЧСР щодо розвитку Закарпаття в 1920—1930-ті рр. 14. Назвіть основні заходи уряду А. Волошина.

15. За словами міністра закордонних справ Німеччини Й. Ріббентропа, А. Гітлер заявив: «...коли б він був пов'язаний з українцями та їхніми політичними планами, то у Відні не проголошували б арбітражного рішення, яке зробило Закарпатську Україну нежиттєздатною». Прокоментуйте цю заяву А. Гітлера, дайте їй оцінку.